

ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА»

Досліджено теоретичні основи національної продовольчої безпеки держави в умовах функціонування ринкової економіки. Проаналізовано погляди на визначену проблему сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, а також запропоновано авторське бачення сутності національної продовольчої безпеки. Визначено чітку ієрархічну залежність між різними рівнями національної безпеки, оскільки продовольча безпека є підсистемою систем вищих порядків. Тому несвоєчасне усунення проблем у функціонуванні однієї з ланок продовольчої безпеки здатне спричинити негативні наслідки у масштабах економіки всієї країни.

Ключові слова: держава, національна безпека, продовольча безпека, потреби, загрози, інтереси, цінності.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення продовольством країн, регіонів, домогосподарств, пересічних громадян існує давно, а досягнення певного рівня продовольчої безпеки було завжди основним завданням і суспільства загалом, і конкретної особистості. Необхідність продовольчої безпеки є нагальною ще й тому, що її основою є інстинкт самозбереження, на якому ґрунтується вся людська діяльність [1, с. 11]. Забезпечення країни продовольством має стратегічне значення, від якого залежить не лише продовольча, але й національна безпека.

Стан дослідження. Наукові аспекти національної продовольчої безпеки досліджені в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них: О. Г. Білорус, В. І. Власов, О. І. Гойчук, О. Л. Кашенко, О. В. Кочетков, Р. В. Марков, В. В. Немченко, Н. Й. Реверчук, О. С. Резнікова, П. Т. Саблук, Р. І. Тринько, М. Й. Хорунжий та інші.

Незважаючи на значні теоретичні розробки в галузі вирішення проблеми національної продовольчої безпеки, нині є невирішеними багато питань щодо забезпечення останньої. Констатуючи необхідність активізації національної продовольчої безпеки в Україні як необхідної умови стабільної економіки, слід звернути увагу на теоретичні основи цього питання.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів національної продовольчої безпеки та на цій основі визначення авторського бачення означеного поняття.

Виклад основних положень. У сучасних умовах рівень розвитку будь-якої країни визначається добробутом її населення, а рівень її безпеки – ступенем захищеності її громадян. У підсвідомості людини потреба безпеки існує від часу її появи на Землі. Не випадково відомі американські психологи Х. Муррей та А. Маслоу потребу безпеки визначили як порівняно самостійну, яка виникає щоразу, коли людина задовольняє свої головні фізіологічні потреби.

Поняття «безпека» як категорія виникло із появою людини, а її забезпечення стало передумовою її прогресивного розвитку. Слово «безпека» у перекладі з грецької означає «володіти ситуацією». Під безпекою люди розуміють певний стан дійсності, за якого немає будь-якої загрози. Термін «безпека» – предмет зацікавлення суспільних, природничих, медичних, технічних наук. Безпека, з одного боку, розглядається як тенденція розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження їхньої якісної визначеності та вільне функціонування, а з іншого – як певна захищеність такого функціонування від потенційних і реальних загроз [1, с. 7–8].

У ст. 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а у ст. 17 передбачено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [2].

У наукових публікаціях наводяться різні визначення поняття «безпека», серед яких, цікавою є думка, що для успішного управління безпекою необхідно керуватися низкою аксіом, а саме: безпека – це наука, яку потрібно вивчати і розвивати; це мистецтво, яке потрібно осягнути; безпека – це культура, яку потрібно виховувати у бізнесмена; будь-який бізнес лише тоді чогось вартує, якщо він надійно захищений; небезпеку легше попередити, ніж з нею боротися; основа успіху в бізнесі – своєчасно отримана, правильно зрозуміла і вміло використана інформація; хто не використовує нових методів боротьби із загрозами, той повинен очікувати нових невдач [3, с. 10].

Отже, термін «національна безпека» значною мірою пов'язане з поняттям «безпека», на значення якого ще звернули увагу в античні часи. У філософських і політико-правових ученнях античних мислителів намагалися розглядати гарантування безпеки громадян як засіб досягнення загального блага. Арістотель у своїх роздумах послуговувався критерієм безпеки громадян [4, с. 509].

Відомий мислитель середньовіччя Бенедикт Спіноза головною метою створення «громадянського суспільства» вважав «мир та безпеку життя» [5, с. 311].

У науці сформувався два підходи до визначення поняття «національна безпека». Згідно з першим, національну безпеку розглядають у контексті національних інтересів (С. Браун, Б. Броді, Дж. Коллінз, С. Хоффман), відповідно до другого – у контексті основних цінностей суспільства (К. Норр, Ф. Трегер, А. Архарія).

Вітчизняні науковці О. М. Гончаренко, Е. М. Лисицин, В. Б. Ваганів вважають, що національна безпека – категорія, яка характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, основним інтересам і цінностям суспільства та держави [6, с. 39–46]. Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України», під поняттям «національна безпека» розуміють захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [7].

Отже, національна безпека – багатоаспектне поняття, яке охоплює різні види безпеки, зокрема: економічну, інформаційну, військову, екологічну, політичну, соціальну, продовольчу та інші види безпеки. Вони взаємопов'язані так, що кожна з них відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки. Однак у нашому дослідженні ми хочемо зауважити на національну продовольчу безпеку.

В умовах світової фінансової кризи важливе значення приділяється продовольчій безпеці. Оскільки надійне забезпечення країни продовольством має стратегічне значення, від якого залежить не лише продовольча, але й національна безпека. Колишній міністр сільського господарства США Ерл Батц ще у 1975 році, висловив думку, що «в сучасному світі є лише два справжніх види влади: влада нафти та влада продовольства. Причому влада продовольства ще більш могутня, ніж влада нафти». І далі він продовжив: «Саме тому найважливішим засобом нашого спілкування з 2/3 населення планети стане продовольство» [8, с. 221].

Визначення поняття «продовольча безпека» впродовж останніх чотирьох десятиріч поступово змінювалося. Коли вперше у 70-ті рр. його розглядали, то акцентували на обсягу та стабільності постачання харчів. Саме це було основним в ухваленій 1974 р. ООН «Декларації про ліквідацію голоду і недоїдання». У 80-ті рр. до цього додано

положення про доступ для всіх людей до достатку продуктів для активного та здорового життя.

1996 року на Всесвітньому продовольчому саміті було сформульовано таке визначення: «Продовольча безпека – це коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують її потреби й харчові переваги для активного і здорового життя» [9, с. 3].

Відомий економіст Б. Пасхавер продовольчу безпеку країни визначає як забезпечення доступності та достатності продовольчого споживання всім верствам населення переважно завдяки вітчизняному агропродовольчому виробництву [10, с. 80].

О. В. Кочетков та Р. В. Марков продовольчу безпеку трактують як наявність на продовольчому ринку достатньої кількості продуктів харчування та їх доступність для всіх верств населення, стверджуючи, що наявність продовольства визначається пропозицією, а доступність продуктів харчування – попитом [11, с. 43–44].

На думку професора О. І. Гойчук, продовольча безпека – це структуризована та системна категорія, що характеризує економічні відносини стосовно продовольчого споживання та якості харчування на різних рівнях людської спільноти; продовольча безпека в широкому розумінні – це суспільне благо, а тому її забезпечення потребує державної підтримки [12, с. 146].

Академік Р. І. Тринько, визначає продовольчу безпеку «як спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в екологічно чистому продовольстві на рівні науково обґрунтованого споживання при платоспроможності за умов, коли третина доходу витрачається на харчування» [13, с. 252].

За визначенням професора В. В. Немченка «продовольча безпека держави – це здатність задовольняти потреби населення в продовольстві в умовах обмежених фінансових, екологічних можливостей держави згідно з науково обґрунтованими нормами, індивідуальних особливостей людини та її платоспроможності та рівня цін» [14, с. 180].

У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки держави від 29 жовтня 2013 року продовольча безпека визначена як «стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [15].

Сутність продовольчої безпеки, на думку професора М. Й. Хорунжого, – це спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в продовольстві на рівні науково

обґрунтованих норм споживання та відповідно до його платоспроможності і за цінами, що формуються на ринку продовольства [16, с. 217]. Також цікавою є думка цього професора, з якою варто погодитися, про те, що продовольча безпека має стати фундаментом формування соціальної політики, прожиткового мінімуму як основи мінімальної заробітної плати і пенсії, інших індикаторів, що характеризують соціально-економічний стан у країні [17, с. 9–16].

Дослідження різних підходів до визначення сутності поняття «національна продовольча безпека» дало змогу нам сформулювати власне трактування національної продовольчої безпеки і у вузькому, і широкому розуміннях.

У вузькому розумінні національну продовольчу безпеку, на нашу думку, слід розглядати як стан продовольчої системи країни в межах визначених граничних значень. Водночас, якщо безпеку розглядати як стан, то не можна говорити про систему безпеки, оскільки станом не можна управляти, тому безпеку також можна характеризувати як певну діяльність. Оскільки стан – це статика, а діяльність – це динаміка. Отже у широкому розумінні національна продовольча безпека – це діяльність, спрямована на протидію загрозам та небезпекам, а також такий стан продовольчої системи країни, за якого реалізуються національні економічні інтереси та зберігається її цілісність.

Визначивши сутність продовольчої безпеки необхідно вказати на її залежність від багатьох чинників, основними з яких є:

- рівень розвитку аграрного сектора, зокрема особисті підсобні господарства;

- розвиток харчової промисловості;
- рівень експортно-імпортних операцій;
- рівень купівельної спроможності та культури населення;
- можливості використання інноваційних технологій;
- фінансові можливості підприємств;
- матеріально-технічне забезпечення та інвестиційна привабливість підприємств АПК;

- підтримки держави в наданні підприємствам АПК пільг та ефективної фіскальної політики [14, с. 179].

Найважливішими умовами досягнення продовольчої безпеки є:

- потенційна фізична доступність харчових продуктів для кожної людини;

- економічна можливість придбання продовольства всіма соціальними групами населення, зокрема соціально незахищеними, що досягається шляхом підвищення життєвого рівня або реалізації необхідних заходів соціального захисту;

- споживання продуктів високої якості в кількості достатній для раціонального харчування [18, с. 12].

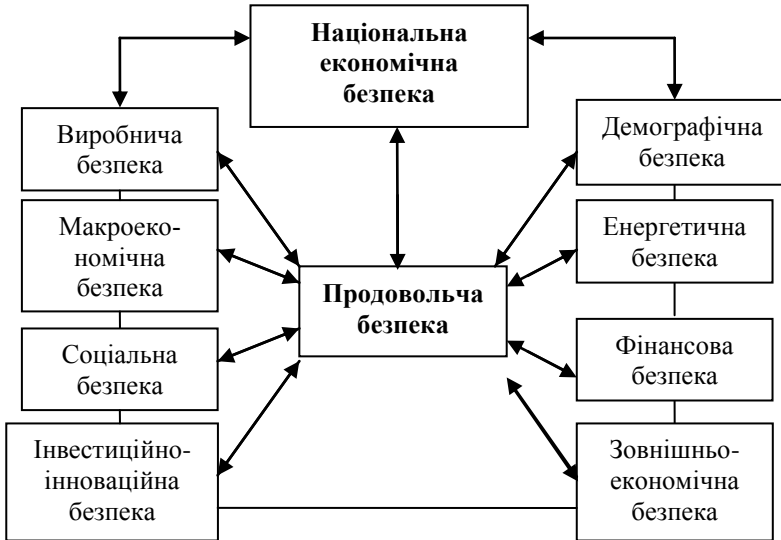
Структура продовольчої безпеки є багаторівневою ієрархією, в основі якої – суб’єкт, що вирішує продовольчу проблему, та його функції. У центрі проблеми продовольчої безпеки перебуває людина з потребами у харчуванні, без задоволення яких неможливо здійснювати продуктивну діяльність й відтворення (табл.).

Таблиця

Структура продовольчої безпеки [18, с. 12–13]

Рівень	Суб’єкт, що вирішує проблеми	Функція суб’єкта
Глобальний	ООН, спеціалізовані органи (ФАО, СОТ, Комітет з продовольчої безпеки, Всесвітній банк та ін.)	Сприяння стабільному економічному розвитку держав, довгострокові програми забезпечення продовольством, створення запасів продовольства
Міжнародний (міждержавний)	ЄС, СНД та ін. (утворені шляхом заключення угод з торгівлі, цін, стандартизації продовольства)	Сприяння стабільному економічному розвитку й формуванню державних та міждержавних продовольчих фондів, поліпшенню якісних параметрів продовольства
Національний (державний)	Законодавчі та виконавчі органи державної влади	Сприяння економічному розвитку, формування державних продовольчих фондів, баланс попиту та пропозиції
Регіональний	Регіональні органи державної влади (область, регіон)	Сприяння економічному розвитку, формування регіональних продовольчих фондів
Місцевий	Місцеві органи управління (муніципалітет, район)	Створення умов для одержання доходів від домашніх господарств, постачання продуктів і контроль за якістю
Сімейний	Домашні господарства	Питання та використання продуктів харчування та ін.

Отже, продовольча безпека – це один із важливих аспектів економічної політики, спрямованої на забезпечення стабільного виробництва основних продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання завдяки власному виробництву та надходженням від імпорту. Значення продуктів харчування, що належать до найцінніших ресурсів нації, без яких її існування неможливе, і визначає центральне місце продовольчої безпеки в системі національної безпеки (рис.).

Рис. Місце продовольчої безпеки в системі національної економічної безпеки

Отже, варто виокремити чітку ієрархічну залежність між різними рівнями національної безпеки, оскільки продовольча безпека є підсистемою систем вищих порядків. Тому несвочасне усунення проблем у функціонуванні однієї з ланок продовольчої безпеки здатне спричинити негативні наслідки у масштабах економіки всієї країни. Невипадково вчені вважають забезпечення населення продовольством – найважливішою проблемою XXI століття.

Висновки. Отже, стрімкі зміни політичної й економічної ситуації в Україні та складні перспективи вирішення продовольчої проблеми на міжнародному рівні вимагають посиленої уваги до національної продовольчої безпеки, адже лише та держава, яка гарантує забезпечення населення продуктами харчування, здатна провадити незалежну політику.

Отже, проаналізувавши підходи до категорії національна продовольча безпеки, можна зробити висновок, що від чіткого визначення сутності продовольчої безпеки держави залежить формування системи національної продовольчої безпеки, оскільки без системного підходу суб'єкти забезпечення цієї безпеки не зможуть ефективно оцінити перспективи власного зростання, розробити тактику та стратегію розвитку. Через те забезпечення продовольчої безпеки є невід'ємною

складовою діяльності державних органів. Зважаючи на те, що безпека є складним та багатоаспектним явищем, ефективно її забезпечення повинно ґрунтуватися на комплексному підході, який передбачає розгляд та аналіз усіх його елементів у сукупності, цілісності та єдності.

---

1. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення / керівник авт. кол. проф. Р. І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 304 с.

2. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н. Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

4. Аристотель. Політика / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 611 с.

5. Спіноза Б. Избранные произведения: в 2 т. / Б. Спіноза. – М.: Мысль, 1957. – Т. 2. – 435 с.

6. Гончаренко О. Громадянський контроль і система національної безпеки / О. Гончаренко, Е. Лисицин // Національна безпека України. – 2003. – № 1. – С. 39–46.

7. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

8. Кашенко О. Л. Екологічна складова національної продовольчої безпеки – нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті / О. Л. Кашенко. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 221–223.

9. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3–7.

10. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 80.

11. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни / О. В. Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 43–44.

12. Гойчук О. І. Продовольча безпека: монографія / О. І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.

13. Тринько Р. І. Соціально-економічна сутність та основні шляхи реалізації продовольчої безпеки в Україні / Р. І. Тринько // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. – 2006. – № 1. – С. 246–260.

14. Немченко В. В. Продовольча безпека України / В. В. Немченко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія економічна. – 2012. – Т. 2. – Вип. 4 (70). – С. 179–183.

15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ від 29.10.2013 р. № 1277 // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.kmu.gov.ua>.

16. Хорунжий М. Й. Розробка аграрно-продовольчої доктрини України – імператив часу / М. Й. Хорунжий // Основні напрями високоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 214–220.

17. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 9–16.

18. Резнікова О. С. Продовольча безпека в умовах глобалізації економіки: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. С. Резнікова. – К., 2012. – 52 с.

Мельник С. И., Курляк М. Д. Исследование категории «национальная продовольственная безопасность»

Исследуются теоретические основы национальной продовольственной безопасности государства в условиях функционирования рыночной экономики. Проанализированы взгляды на определенную проблему современных отечественных и зарубежных ученых, а также предложен авторское рассмотрение сущности национальной продовольственной безопасности. Определена четкая иерархическая зависимость между различными уровнями национальной безопасности, поскольку продовольственная безопасность является подсистемой систем высших порядков. Поэтому несвоевременное устранение проблем в функционировании одного из звеньев продовольственной безопасности способно привести к негативным последствиям в масштабах экономики всей страны.

Ключевые слова: государство, национальная безопасность, продовольственная безопасность, потребности, угрозы, интересы, ценности.

Melnyk S. I., Kurlyak M. D. Research category «National Food Security»

In the article the theoretical foundations of national food security in terms of the market economy. The analysis looks at the particular problem from the standpoint of modern domestic and foreign scientists, and suggested the author's view of the nature of national food security both in the narrow and broad sense. In the narrow sense of national food security should be seen as a state of socio-economic system within certain limits. However, if considered as state security, you can not talk about security because the state can not manage because security can also be characterized as an activity. Since the state is static but is dynamic activity. Thus, in the broadest sense a national food security – an activity aimed at countering threats and dangers, which are implemented by national economic interests and its integrity preserved. It was found that the most important condition for achieving food security are: potential physical accessibility of food for every person; economic opportunity to purchase food all social groups, including the socially vulnerable, which is achieved by improving the living standards or implementing measures necessary social protection; consumption of high quality in quantities sufficient for a balanced diet. The structure of food security, which is a multi-level hierarchy, based on – a subject that solves the problem of food and its

functions. At the heart of the problem of food security is a person with needs for nutrition, pleasure without which it is impossible to carry out productive work and play. Also clearly defined hierarchical relationship between different levels of national security, because food security is a subsystem of higher orders. Therefore, failure to correct problems in the functioning of one of the links food security to cause negative effects on the economy across the whole country.

Key words: *state, national security, food security, needs, threats, interests, values.*

Стаття надійшла 27 квітня 2015 р.